

Christian V's ryttermønter 1675 - militære hædersgaver?

Med Christian IV's københavnske 2-kroner 1618-1619 (H. 105) introduceredes 2-kronen som dansk møntenhed¹. Efterfølgende er 2-kroner kun slået et fåtal af gange i 1600-tallet, og er i dag generelt store sjældenheder. En markant undtagelse er Christian V's københavnske 2-kroner 1675 (fig. 1)², hvoraf der pt. er registreret ca. 250 eksemplarer³, hvilket langt overstiger det samlede antal af øvrige bevarede 2-kroner fra 1600-tallet inklusive de førnævnte 2-kroner fra Christian IV⁴.

Til udmøntningen, der blev udført af møntmester Gotfred Krüger ved den i forhold til hammerprægning anderledes effektive maskinprægning, blev der anvendt fire forsidestemperler⁵ og 1 bagsidestempel (fig. 1)⁶. På forsiden er vist Christian V til hest iklædt en tilsyneladende civil ridedragt. Bemærkelsesværdig er imidlertid kommandostaven, som kongen holder fremstrakt i højre hånd, og som over for beskueren tydeligvis signalerer kongen ikke kun som rytter, men som hærfører⁷.

I 1675 blev der også udmøntet de små 1- og 2-dukater (fig. 2) med et forsidemotiv svarende til 2-kronerne. Mønterne bærer ganske vist ikke årstal, men deler bagsidestempel med ¼-dukaten fra 1675 (H. 6), og må derfor været slået c. 1675. De kendes også som sølvafslag⁸ med varierende vægt, der i dag – modsat de fleste andre sølvafslag fra 1600-tallet – er relativt almindelige, ligesom det er tilfældet for 1-dukaten, der i dag må karakteriseres som den almindeligste danske guldmønt fra 1600-tallet. Størrelsen af udmøntningerne af disse ryttermønter er ikke kendt⁹.

Af *Sven Aagaard*

Samlede noter på side 6 og 7.

2-krone 1675, H 72,
med "græsbund".

Foto: Steffen Nygaard.

F1

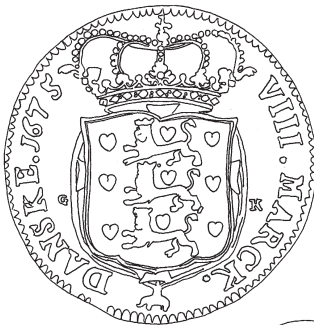
F2

F3

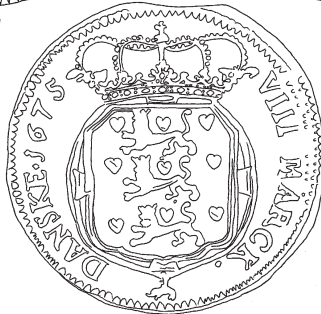
F4

B1

B2

B3

Fig. 1.

2 kroner 1675
(H. 72, Aagaard T13 - T17,
Sieg 56.1-56.2).

Møntmester Gotfred Krüger.

Hvad var mønternes formål?

Ucirkulerede eksemplarer af 2-kronen 1675 er store sjældenheder. Langt størstedelen af undersøgte eksemplarer bærer tværtimod tydeligt præg af slitage, ligesom ikke så få eksemplarer fremviser spor af at have været anvendt som smykke. Umiddelbart skulle man derfor tro, at mønterne blot har cirkuleret sideløbende med anden kronemønt¹⁰ fra perioden.

Mønternes nuværende store hyppighed er dog i modstrid med en sådan antagelse, og kan kun forklares ved, at mønterne i langt videre udstrækning end øvrige 2-kroner har været gemt af ejeren eller dennes familie i igennem så lang tid, at det for mange eksemplarer ikke længere har været naturligt/muligt at sætte dem i omsætning. Derved minder 2-kronerne 1675 om de københavnske ebenezerkroner 1659 (H. 98 & 100, Aagaard 74, 76-77, Sieg 51 & 53.1-2) og de tilsvarende 2-ebenezerkroner inklusive diverse guldafslag (H. 99 & 101, Aagaard 73 & 75, Sieg 52 & 54), som må antages uddelt til forsvarerne af København som hædersgaver efter svenskernes forgæves storm på byen den 11. februar 1659¹¹.

2-kronernes generelle slitage må i så fald forklares ved, at mange af modtagerne har båret mønten på sig f.eks. i en vestelomme, hvorved den er blev slidt ved kontakten med det ru stof. Spørgsmålet er derfor: Kan der peges på en militær begivenhed i 1675, som i lighed med ebenezerkronerne kunne motivere en udgivelse af særmønter til uddeling blandt soldater som hædersgave?

Mulig historisk baggrund¹²

Krigen mod Sverige 1657-1658 afsluttedes 27. februar 1658 med Roskildefreden, hvor Danmark udover Skåne, Halland og Blekinge måtte afstå Bohus len og Trondheim len. Den stridbare svenske konge Gustav X Adolf var dog ikke tilfreds med de opnåede afståelser og ønskede bl.a. også Nordnorge og Hven. Den 7. august 1658 genoptages krigen med et svensk angreb på Korsør, hvor tropper blev indskibet til et nyt opgør. Efter den førnævnte mislykkede storm mod København 11. februar 1659 fulgte flere krigshandlinger, der omsider – efter den svenske konges pludselig død 13. februar 1660 – blev afsluttet med freden i København 27. maj 1660, hvor Danmark nok fik Trondheim len tilbage, men måtte afstå Hven, ligesom de skånske landsdele var tabt til Sverige. Som det udtrykkes af historikeren Svend Ellehøj, lå der i fredsbestemmelserne “et konfliktstof gemt, som skulle blive bestemmende for Danmarks udenrigspolitik 60 år frem i tiden”¹³.

Fig. 2.

1 og 2 dukat u. år (1675)
(H. 7-8, Sieg 86-87).

Møntmester Godfred Krüger.

I resten af Frederik III's regeringstid var der ikke overskud til udenrigspolitiske eventyr. Landet var økonomisk udpint. Gælden var på næsten 5 millioner rigsdaler, der især var stiftet til en række københavnske storkøbmand og udenlandske handels-huse¹⁴, som blev købt fri ved overdragelse af krongods. Da adelen havde svigtet under krigen, gav det i 1660 stødet til et statskup, hvor kongen fra at være valgkonge (electus rex) blev arvekonge og dermed enevældig. Ellers koncentrerede man sig om genrejsningen af landet.

Nye tider meldte sig med Christian V, der som 24-årig automatisk overtog kongeværdigheden ved Frederik III's pludselige død 9. februar 1670. Hvor Frederik III var et mere tænksomt gemyt, lå åndelige systemer ikke just til den nye konge, der foretrak legemlige udfoldelser såsom parforcejagt og forceret ridt og kørsler¹⁵. Vigtigt i nærstående sammenhæng var kongens store interesse for at reorganisere det danske hærvesen. Allerede fem dage efter Frederik III's død udsendtes en kongelig ordre med krav om snarest at indgive beretning om forsvarets tilstand med forslag om landets fremtidige forsvar¹⁶.

På kort tid blev der oprettet fem kavaleriregimenter, der blev udlagt på oprettede rytterdistrikter på kronens gods, hvor der organiseredes ryttergårde, der skulle tjene som underhold for en rytter. Enten ved at bonden selv stillede som rytter med hest og mundering, subsidiært stillede med en karl i stedet¹⁷. Vigtigt var også, at soldaterne i højere grad end tidligere fik egentlige uniformer med særlige kendetegn. Samlet talte hæren 30.000 mand, heraf ca. 9.000 ryttere¹⁸. I 1674 gennemførtes en stor lejrøvelse ved Kolding, hvor næsten hele hæren var samlet¹⁹. Danmark var hermed hvad angik den militære forberedelse klar til revanceopgøret med Sverige.

Forudsætningen herfor var dog alliancer med andre magter, som ville støtte Danmarks generobring af de tabte landsdele. Allerede i 1672 sluttede Danmark derfor forbund bl.a. med Brandenburg om oprettholdelsen af den Westfalske Freds bestemmelser fra 1648²⁰.

Lejligheden for Christian V bød sig, da Sverige i 1674 uden forudgående krigserklæring angreb Brandenburg. Efter forgæves mæglingsforsøg med Sveriges allierede Frankrig blev først Gottorp, som havde allieret sig med svenskerne, og derefter Forpommern erobret. Herefter vendte den danske hær sig mod den vigtige svenske hovedfæstning Wismar i Nordtyskland, som efter en hård belejring i det kolde og fugtige vejr overgav sig den 13. december 1675. Øverstbefalende var nok feltmarskalløjtnant Adam Weyher, men reelt lå kommandoen hos kongen, som bl.a. fremlagde et befalingskoncept til angrebet mod Wismar²¹.

Dette var starten på den Skånske krig, som efter en indledende dansk fremgang i Skåne endte reelt uafgjort i 1679 efter mange blodige kampe både til lands og til vands.

Mindemønter/hædersgaver?

I dag siger den danske indtagelse af Wismar næppe mange noget, men i 1675 har det tydeligvis været en skelsættende begivenhed, som kongen efterfølgende kunne fejre sammen med dronning Sophie Amalie ved en fest på byens rådhus²². I hans kammerregnskab, som ellers i almindelighed blot er en lang opremsning af udgiftsposter, anføres for den 14. december 1675 "*Kiøgemester*²³ Munch, som på batterierne blev uddelt, den tid Wismar var vunden, 245 r"²⁴. I samme måned havde kongen fra sit eget kammer udgifter på 16.500 rigsdaler²⁵, så et beløb på 245 rigsdaler var derfor ikke noget særligt, men motivet til uddelingen blev alligevel præciseret i regnskabet.

Sejren blev efterfølgende foreviget på flere kobberstik²⁶, ligesom den blev markeret med udgivelse af to medaljer over henholdsvis Wismars erobring (Galster 100)²⁷ og kongens indtog (Galster 101)²⁸. Sidstnævnte afbilder kongeparret på forsiden, mens bagsiden – i lighed med de aktuelle mønter – viser kongen på hest med en fremadrettet kommandostav i højre hånd. I modsætning til 2-kronerne er han dog her iklædt brynje. Endelig kan nævnes, at Thomas Kingo i 1676 komponerede et stort hyldesdig til den danske bondsoldat²⁹. Man bemærker, at sejren heri fremhæves som kongens første.

Den militære triumf var således tydeligvis en begivenhed af afgørende betydning for Christian V's selvforståelse og behov for magtsignalering. Det forekommer derfor nærliggende at antage, at 2-kronerne 1675 og de små guldmønter med ryttermotiv har tilknytning til denne begivenhed eller i det mindste til starten af Skånske krig.

Da møntregnskaberne mangler for 1675³⁰, og der i øvrigt ikke er fundet samtidig omtale af mønterne, er der imidlertid ingen sikkerhed for motivet bag udmøntningen af de behandlede ryttermønter.

Følgende to forklaringsmuligheder kan således fremføres:

1. Mønterne er udmøntet i 1675 og fordelt til soldaterne som en slags royal amulet inden krigen startede³¹.
2. Mønterne er først udmøntet i 1676 efter sejren ved Wismar, men stadigvæk med årstallet 1675 (antedaterede) for at referere til begivenheden. I så fald kan de – i lighed med ebenezermønterne – være uddelt som hædersgaver til veteranerne fra krigshandlingerne i Nordtyskland. Tilsvarende kan de små guldmønter fra 1675 – ligesom det antages for guldafslagene af ebenezermønterne – være tildelt officererne. Midlerne hertil kunne måske i så fald tænkes (delvis?) at stamme fra plyndring af Wismar efter byens indtagelse³².

Mønternes særstilling afspejles også af, at man i 1674 for at reorganisere møntvæsenet besluttede kun at slå speciemønt³³. Som helhed blev dette krav fulgt frem til 1676, idet den yderst beskedne udmøntning af kronemønt i årene 1674-1675 i Christiania må anses for ikke (primært) at være beregnet for omsætningen³⁴.

Afslutning

Den nuværende store hyppighed af 2-kroner 1675 vidner med stor sikkerhed om, at de ikke er "normale" mønter beregnet for omsætningen. Artiklen bør derfor ses som et foreløbigt bud på, hvorfor disse 2-kroner sammen med de lignende små guldmønter fra 1675 er slået, samt hvorfor de i dag er bevaret i så stort tal.

1 eller 2 dukat (1675) med tilhørende solvafslag (H.7-8, Sieg 86-87).

Møntmester Gotfred Krüger.

Litteratur

- Christiansen, Jens Ole & Iversen, Rune Holmeå, Hæren - 400 års Danmarkshistorie, Gads Forlag og Tøjhusmuseet, 2014.
- Galster, Georg, Danske og Norske medailler og jetons ca. 1533 - ca. 1788, Selskabet for udgivelse af danske mindesmærker, Andr. Fred. Høst & Søns forlag, København 1936.
- Ellehøj, Svend, Christian IV's tidsalder 1596-1660, Danmarks Historie bind 7, Politikens Forlag, 1964.
- Henriksen, Ole Bernt, Af Guds nåde - Christian den femte og hans regering, Odense Universitetsforlag 1996.
- Hede, Holger, "Kronemønten 1618-1771", NNUM 1957, nr. 5, s. 129-134.
- Hede, Holger, Danmarks og Norges mønter 1541-1814-1977, 3. udg., Dansk Numismatisk Forening, 1978 (1963), 226 pp.
- Kyhl, O., Den landmilitære centraladministration 1660-1763, Rigsarkivet 1975.
- Nielsen, Axel, Specier, Kroner, kurant - en studie over den faldende rigsdalerværdi i Danmark i tiden 1671-1726, København 1907.
- Marquard, Emil, Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III's og Christian V's tid, Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, København 1918.
- Märcher, Michael, "Møntproduktion i København 1662-1689 og Glückstadt 1671-1673", NNUM 2015, nr. 3, s. 69-77.
- Olsen, Gunnar, Den unge enevælde 1660-1721, Danmarks Historie bind 8, Politikens Forlag, 1964.
- Siegs Møntkatalog Norden 2014, 45. udgave, Sieg's Forlag ApS, 2013.
- Aagaard, Sven, "Stempelundersøgelse ved anvendelse af stereomikroskop med tegneapparat", NNUM 1984 s. 112-115.
- Aagaard, Sven, "Beskrivelse af Christian V's københavnske kronemønt 1671-92", "numismatisk rapport" 1998, nr. 56, s. 55-103.
- Aagaard, Sven, "Småudmøntninger af omsætningsmønt i 1600-tallet", NNUM 2002 nr. 7-8 s. 139-143.
- Aagaard, Sven, Frederik III - kronemønt København 1651-1670, Dansk Numismatisk forening, 2004, 285 p.
- Aagaard, Sven & Märcher, Michael, "The Microscope Drawing Tube Method (MDTM) - an Easy and Efficient Way to Make Large Scale Die Studies", The Numismatic Chronicle nr. 175, s. 249-262 + plate 28-31, London 2015.

1. Som teksten på mønternes bagside fortæller (CORONA DANICA), blev mønten introduceret som en enkelt krone, men ved instruks af 4.-5. april 1619 blev værdien hurtigt ændret til 2 krone, Hede 1978, note ved nr. 106, s. 29.

2. Stempeltegningerne er udført ved brug af stempeltegnetoden, Aagaard 1984, senere omdøbt til MDTM (Microscope Drawing Tube method), Aagaard & Märcher, 2013.

3. Sven Aagaard, upubliceret undersøgelse.

4. Det drejer sig om 2 kronerne 1651 (H. 85, Aagaard 1), 1653 (H. 88, Aagaard 15), 1655 (H. 96, Aagaard 48), 1657 (H. 93, Aagaard 64), 1659 (H. 99 & 101, Aagaard 73 & 75), 1666 (H. 106, Aagaard 95), 1691 (H. 91, Aagaard T56), 1693-1696 (H. 100 & 105).

5. Blandt de ca. 250 undersøgte eksemplarer er den omtrentlige procentfordeling af de fire anvendte forsidestempler henholdsvis 4%, 24%, 8% og 64%, Aagaard upubliceret undersøgelse. Forsidestemplet F2 - der i auktionkataloger ofte fejlagtigt anføres som sjælden - og F4 har således tilsammen dækket næsten 90% af udmøntningen. F1 har til højre for hesten en kraftig stempelrevne, hvilket kan forklare stemplets sjældenhed. Også F4 har over

rytteren en stempelrevne, som dog tydeligvis ikke har influeret på stemplets holdbarhed, da det er anvendt til næsten $\frac{2}{3}$ af kendte eksemplarer af 2 kronen 1675.

6. Bagsidestemplerne B2 og B3 er prøvestempler, der kun kendes fra meget få mønter i museumssamlinger.

Man bemærker, at B3 med de unormalt afskårne øvre skjoldhjørner endog mangler møntmesterinitialerne GK.

7. Ved det nederste hjørne af dækket er graveret et C5 jf. 1 og 2 dukaten fig. 2. Undtaget er dog F2 - populært kaldet "den med græsbund" - hvor stempelskæreren alternativt har anbragt C5'et på hestens flanke.

8. Det er uvist, hvad disse har været anvendt til.

9. Nielsen 1907, s. 154 og note 4, Märcher 2015, s. 70 og s. 74. Udmøntningen af guldmønt er i 1600-tallet kun sjældent specificeret i møntregnskaberne.

10. Af anden københavnsk kronemønt fra 1675 kendes kun den lille, tykke 1 mark (H. 73, Aagaard T18).

Både i København, Christiania og Glückstadt er der dog i årene 1671-1673 slået meget store mængder, især af kroner, som - sammen med norske 2 marker 1649-1669 fra Frederik III's regeringstid - utvivlsomt til fulde har kunnet dække omsætningens behov for kronemønt i 1675.

11. Aagaard 2004, s. 20 (ramme). Indtil 1806 ejede Den kgl. Mønt- og Medaillesamling et guldekseplar af vægt som 20 dukater, der blev stjålet sammen med guldhornene og omsmeltet. Den må antages tildelt Frederik III, der havde erklæret sig parat til at "dø i sin rede", og derfor sammen min sin dronning Sophie Amalie blev i København under belejringen.

12. Bibliotekerne i Nykøbing Falster takkes for fremskaffelse af relevant litteratur om Christian V og den militære opbygning frem til den Skånske krig.

13. Ellehøj 1964, s. 525.

14. Aagaard 2011, s. 90-91, ramme.

15. Olsen 1964, s. 144.

16. Kyhl 1975, s. 53.

17. Christiansen & Iversen, 2014, s. 60-61

18. Henriksen 1996, s. 151.

19. Christiansen & Iversen, 2014, s. 61.

20. Olsen 1964, s. 163.

21. Kyhl 1975, s. 73.

22. Olsen 1964, s. 164-168.

23. Person, der står for hushold og madlavning.

24. Marquard 1918, s. 143.

25. Ibid s. 145.

26. Olsen 1964, s. 165 og 166-167. Det kgl. Bibliotek ejer flere stik, men det er uvist, om der også findes andre.

27. Galster 1936, s. 72

28. Ibid s. 73.

29. Beskrevet således: "Af dend Stoormægtigste og Høybaarne Monark og Enevolds Herre, Christian dend Femte etc, Hans Majestæts første og lyksagelige Ledings-Tog til Ævig Hukommelse etc, 1676" (Kingo SS.II., 29ff).

30. Nielsen refererer fra Krebers katalog nr. 165, at 2 kronerne er slået efter den fine kronefod i henhold til forordning af 14. februar 1624, hvor kroner skulle slås $13 \frac{3}{4}$ lødige, 6 257/1400 stykker på marken brutto (sic!), Nielsen 1904, s. 162, note 4. Dette forkastes af Hede, da en lødighedsprøve viste en lødighed på 0,768 %, hvilket svarer til møntfoden for grove kroner i henhold til forordning af 22. marts 1672, Hede 1957, s. 132.

31. Økonomisk var riget i 1675 reelt endnu ikke klar til at føre krig, så en uddeling af omkring 40.000 rigsdaler er set på den baggrund måske urealistisk, medmindre mønterne indgik (som del af?) solden. Befolkningen måtte i øvrigt som sædvanlig holde for med tyngende skatter. Samlet tilgik der således hæren ca. 657.000 rigsdaler alene i året 1675, Kyhl 1975, s. 164.

32. Der er dog ikke i gennemgået litteratur fundet belæg for, at plyndring rent faktisk har fundet sted.

33. Nielsen 1907, s. 51.

34. Aagaard 2002.